

מהיום ולאחר מיתה

למדנו במשנה (גיטין עב,א):

מתני'. זה גיטיך אם מתי, זה גיטיך מחולי זה, זה גיטיך לאחר מיתה - לא אמר כלום. [כיון שאין גט לאחר מיתה, אינו יכול להתנות שהגט יחול אם ימות].
מהיום אם מתי, מעכשיו אם מתי - ה"ז גט. [הגט חל למפרע, ואינו לאחר מיתה].

מהיום ולאחר מיתה - גט ואינו גט, ואם מת, חולצת ולא מתייבמת.

רבנן מסופקים האם הביטוי שמוסיף 'ולאחר מיתה', מהוה תנאי, כדין הבבא האמצעית, והגט חל כבאומר מהיום אם מתי, או שתוספת המילים 'ולאחר מיתה' נאמרו מתוך חזרה מאמירתו הראשונה, וכונתו כמו ברישא, ואין גט לאחר מיתה וממילא דינו כלא אמר כלום. ומספק חולצת ולא מתייבמת. רבי (עד,ב) סובר "כזה גט" – דלשון זו הוה תנאי, ודינו כאומר מהיום אם מתי. ברש"י (על המשנה) מבואר שדין זה הוא רק בגט, ואינו שייך לנותן מתנה מהיום ולאחר מיתה - "דבשלמא גבי מתנה איכא למימר גופא מהיום ופירא לאחר מיתה, אבל הכא ליכא למימר הכי - ואי משום תנאה ה"ל למימר מהיום אם מתי" ועי' משנה בב"ב (קלו,א) דבכותב נכסיו לבנו מהיום ולאחר מיתה, כוונתו להקנות את גוף השדה מהיום ופירות לאחר מיתה, משא"כ בגט דלא שייך לחלק בין גוף לפירות.

איתא בירושלמי (גיטין פ"ז ה"ג)

אמר רבי אילא: במתנה מכיון שאמר מהיום, מתנה גמורה היא – לאי זה דבר כתב בה לאחר מיתה, לשייר לו אכילת פירות.

* סיכום שיעור שמסר מו"ר ראש הכולל, סיון תשס"ו, נרשם ע"י אחד השומעים.

ובגיטין מכיון שכתב מהיום בגט כרות הוא. לאי זה דבר כתב בה
לאחר מיתה, לשייר לו אגופה.

והיינו, שלירושלמי פשיטא שמהיום ולאחר מיתה הוה שיוור בגט, וכיון ששיור
כזה אינו חל, ממילא מוכח שכוונת המגרש היתה לחזור בו, ורוצה לגרשה
לאחר מיתה, ואין פה אפילו ספק תנאי, לא כדעת רבי ולא כדעת רבנן בבבלי.
אמר רבי ביבון בר כהנא קומי רבי אילי: לשייר לו מעשה ידיה [אולי
נאמר שהשיור אינו בכריתות אלא רק במעשה ידיה, שיהיו שייכים
לבעל עד המיתה, ונסיק שלאחר מיתה הוה תנאי והגט חל, כדעת רבי
בבבלי], אמר ליה לא מצינו אשה נשואה לזה ומעשה ידיה של זה.¹
אף בגט שיחרור כן - הרי גט שחרורך מעכשיו לאחר שלשים יום על
דעתיה דרבי הרי זה גט [אמירת 'לאחר שלושים' מהוה תנאי, ולאחר
לי יום הגט חל למפרע], על דעתין דרבנן אינו גט.

(כמבואר לעיל ששיטת הירושלמי היא שמהיום ולאחר מיתה הוה ודאי
חזרה, ודעת רבנן שאינו גט פירושו - שמשיר לענין שיוכל לחזור בו בתוך לי,
פשוט שאין הכוונה שאינו גט כלל - כי גם אם הוה חזרה, וכאילו אמר ה"ז גט
שחרורך לאחר לי, הגט יחול אחרי לי).

מהירושלמי עולה שיש השוואה בין מהיום ולאחר מיתה בגט לבין מהיום
ולאחר לי בגט שחרור, וניתן ללמוד מזה גם לבבלי ולומר שכיון שלרבנן בבבלי
מהיום ולאחר מיתה הוה ספק תנאי ספק חזרה א"כ באומר לעבדו
שמשחררו מעכשיו ולאחר לי, ייתכן שהביטוי לאחר לי מהוה תנאי, ואז
ישתחרר לאחר לי למפרע, ויתכן שהתכוון לחזור בו ולאפשר לעצמו להמלך
בזמן זה, לכן הוה ספק ואינו יכול לחזור בו בתוך לי, שלא כירושלמי.²

¹ מעשה ידיה אינם התחייבות ממונית רגילה, אלא חלק ממהות האישות.
² כתבנו בפשיטות שאין האדון יכול לחזור בו. אמנם זה נכון רק לשיטה אחת בראשונים:
כיון שיש כאן ספק תנאי ספק חזרה, אם זו חזרה, חוזר בו תוך לי (עי' קידושין נט, א). אם
זה תנאי נחלקו ראשונים בקידושין (נח, ב) מהו התנאי - האם התנאי הוא 'אם אחיה', או
שהתנאי הוא 'אם לא אחזור בי', או שני הדברים גם יחד. א"כ לחלק מהראשונים, גם על
הצד שזה תנאי יכול לחזור בו. (וכן מבואר בקצות (רנח, א) בסופו).

ממשיך הירושלמי :

אף בהפקר כן - שדי מופקרת מעכשיו לאחר שלשים יום : על דעתיה דרבי מופקרת, [הוה ודאי תנאי, וכשחל התנאי דהיינו שעברו שלשים יום, מופקרת למפרע] על דעתין דרבנין אינה מופקרת.

(כנ"ל, לשיטתו שהוי ודאי חזרה. אך לבבלי בכה"ג הדין יהיה שהשדה ספק מופקרת, דספק תנאי ספק חזרה).

במל"מ, (עבדים ה,ג) ובקצוה"ח (רנח,א) מעירים על דברי הירושלמי הפוסק שהפקר שדה מהיום ולאחר מיתה שוה בדינו לגט בכה"ג, דלכאורה הפקר היה צ"ל כמו מתנה, שעכשיו אני מפקיר את הגוף, ואת הפירות אני מפקיר רק לאחר ל' יום. הניחא בגט ובשחרור, לא שייך לשייר בכריתות, וחייבים לפרש דבריו או בתנאי או בחזרה, אבל הפקר לכאורה הוה כמתנה - דלכו"ע אפשר לחלק בין הגוף לפירות.

הקצות ר"ל דכיון שהפקר צריך להיות דומיא דשמיטה, דכתיב בה ונטשתה, ובעינן נטישה גמורה, ומה"ט הפקר לעניים אינו הפקר – כי צריך להיות הפקר לכולם – כמו"כ גם שיור בפירות הוה חיסרון במעשה ההפקר – דאין זה נטישה גמורה, ולכן גם במפקיר שדהו מהיום ולאחר ל' חייבים לפרש דבריו או בתנאי או בחזרה.

וצ"ע בדבריו דבפשוטו נראה דלא דמי. הפקר לעניים – הוה חיסרון כי באותו הדבר שאני מפקיר אני מסייג ומגבילו לקהל מסוים, אבל בנידו"ד את גוף השדה אני מפקיר ללא סייג. ואת הפירות – אני לא מפקיר. והוה כמו להפקיר חלק מנכסיו. ועיין בשו"ת רעק"א (מהדו"ק סי' קמה) שדן בזה.

הקצות כנראה למד שהפירות אגידא בגוף – והוה כדבר אחד, וממילא אי אפשר להפקיר שדה ללא פירות כי אינו דומה למפקיר חלק מנכסיו.

אך רעק"א למד שהפירות והקרקע אינם אגודים אלו באלו, ואף הביא ראיה לדבר: מצינו היכא שנותן מתנה לגר מהיום ולאחר מיתה. הגר זכה בגוף, והפירות שייכים לנותן עד המיתה. במקרה והגר מת בחיי הנותן, וכל הקודם לזכות בנכסיו קודם - אדם שלישי יכול לקנות את גוף השדה דנעשית הפקר, למרות שהפירות שייכים לנותן. בכל זאת יקנה את גוף הקרקע, והפירות יפלו לרשותו אחר מיתת הנותן – וא"כ רואים שאפשר לחלק בין הגוף לקרקע ואין זה דומה לשמיטה.

אבל אפ"ל שאינה ראיה, דלא דמי הפקר דממילא (כמו בגר) להפקר שעושה בפירוש ודוחק. אמנם הגר"ש שקופ בחידושו (נדרים כד) כותב שהחילוק בין הפקר דממילא להפקר במעשה, הוא חילוק נכון.

עכ"פ לפי הקצות המפקיר שדהו מהיום ולאחר ל' – הוי הפקר לדעת רבי, ולרבנן – צריך להסתפק האם הוה תנאי או חזרה, ול"ד למתנה.

ובקושיית המל"מ והקצות הנ"ל שבמפקיר שדהו הדין היה צ"ל כבמתנה ולא כבגט יש לומר עפ"י היסוד המבואר במל"מ (מכירה א, ח): המשכיר בית לחבירו, הגוף שייך למשכיר, והפירות לשוכר. במקרה והמשכיר רוצה למכור את הגוף לאדם שלישי שיקנה בחזקה, מביא המל"מ ששמע שחכמי הדור שלפניו נסתפקו בדין זה - יש שר"ל שקנין חזקה לא יועיל. חזקה היא השתמשות - וכל זכות ההשתמשות שייכת לשוכר. (כמובן שבקנין כסף או בשטר יכול הקונה לקנות. וכמו"כ במטלטלין – הקונה יכול לקנות במשיכה ובהגבהה, אף שזכות ההשתמשות מושכרת לשוכר).

ואף במקום שהשוכר נתן לקונה רשות להשתמש, נחלקו חכמי הדור אם הקנין מועיל. אבל בחזקת קרקע, השוכר הוא בעה"ב על התשמישים, ובעלות זו מונעת את חזקת הקונה.

ובנוגע לנידון מעין זה מצינו בגמרא (ב"ב לז, ב) מכר לאחד קרקע ולשני אילנות - זה החזיק באילנות וזה החזיק בקרקע (כל אחד החזיק בשלו).

רב זביד: זה קנה אילנות וזה קנה קרקע (רשב"ם: קנה אילנות לפירות, ואם יבשו לא יטע אחרים במקומן, ולשיטתו מדובר בחזקת שימוש דבעל הקרקע רפק בה פורתא או עשה איזו עבודת קרקע, ובעל אילנות עשה עבודה באילנות ולא מיירי בחזקת ג' שנים).

רב פפא: אם כדברי רב זביד שלבעל העץ אין זכות בקרקע, צ"ל שלכשיתבשו האילנות יכול בעל הקרקע לומר לו: עקור אילנך, ואין זה נחשב "זה קנה אילנות" שמשמע לעולם, גם אחר שיבש. אלא הדין הוא שזה קנה אילנות וחצי קרקע, וזה קנה חצי קרקע.

וכתבו תוס' שהסוגיא מדברת בחזקת ג' שנים, ולא כרשב"ם, כי אם המדובר בקניינים של שניהם, מדוע הגמ' דיברה דוקא בקנין חזקה. אפשר היה לומר שקנו בכסף או שטר וכדו'. ומחלו ר"ז ור"פ, האם ג' שנים באילן זה מועילים גם לאילן הבא לאחר שיבש הראשון. וקושיית ר"פ על ר"ז היא שאם לא מועילה חזקת הראשון לשני, הדין צריך להיות שבעל הקרקע יאמר לבעל האילנות: עקור אילנך עכשיו. ולרשב"ם, ר"פ מקשה שרק אחר שיתייבשו יוכל בעל הקרקע לתבוע שיעקור אילנותיו, וזה דוחק דהרי ר"ז אינו חולק בכך על ר"פ, ובלשון הגמ' משמע שהוי אתקפתא של ר"פ על שיטת ר"ז.

השתא דאתית להכי מחדש הקצות (רטז,ב) שלפי המל"מ הרשב"ם מובן. כתוב זה החזיק באילנות וזה החזיק בקרקע. ולפי יסוד המל"מ קשה, איך בעל הקרקע יעשה חזקה – הרי בעל האילנות הוא בעה"ב על היניקה והתשמיש – ושוב א"א להחזיק, אלא רק לקנות בדרך אחרת (כסף שטר וכו'), ואף אם בעל אילנות יתן לו רשות לעבוד בקרקע אין החזקה מועילה. ואם בכל אופן חזינן שבעל הקרקע כן יכול להחזיק בקרקע, על כרחך צ"ל שלבעל האילנות אין שום זכות בקרקע – אפילו לא זכות יניקה ותשמיש. ובזה ניחא מהלך הגמ' – דרב זביד סבר שקנה אילנות עד שיבשו – ע"י חזקה באילנות עצמם (וכגון שגזים העץ וכדו'). וע"כ שאל ר"פ דאי סברת דלבעל

האילנות אין בקרקע שום דבר – א"כ לימא ליה בעל הקרקע – עקור אילנותיך עכשיו, עוד טרם שיתייבשו אפילו לפי הרשב"ם. וקושייתו מבוארת – אף לפי רב זביד, היה צ"ל הדין שיאמר בעל הקרקע עקור אילנותיך עכשיו, כי גם לשיטתך לבעל האילנות אין שום זכות השתמשות בקרקע. ומבואר גם למה פירש הרשב"ם דוקא בחזקה ולא בקנין כסף או שטר – דאי קנה בכסף – שוב א"א להקשות עקור אילנותיך – דבזה ודאי קנה זכות תשמיש, במקביל לשני שקנה את הקרקע עצמה. ובזה גם לא יקשה איך יחזיק בעל הקרקע. גם באו"ש (מכירה א, ח) תירץ את קושיית המל"מ והקצות על הירושלמי הנ"ל (ששדי מופקרת דומה למתנה ולא לגט) עפ"י יסוד הדברים המתבאר מחכמי הדור. לדבריו, הפקר לא יכול לחול אם אין אפשרות לזכות זו ומה"ט הפקר בינו לבין עצמו אינו מועיל. (ומד"ת הפקר בפני אחד מועיל כיון שזה האחד יכול לזכות בו).

ומעתה, אם כדברי חלק מחכמי הדור, שאף אם השוכר נותן רשות לקונה לעשות חזקה בשדה, החזקה אינה מועילה, הכי נמי כשמפקיר שדהו היום ופירות לאחר ל' – שבאותם ל' יום כל תשמישי השדה משועבדים לנותן – כי הם פירות. וא"כ א"א לקנות את השדה הזו בחזקה – כי כל שימוש בשדה – הוא לטובת בעל הפירות ואין באפשרותו לאפשר למישהו אחר לעשות חזקה בשדה. והרי מן ההפקר ניתן לקנות רק בחזקה, ולא בשום קנין אחר, וא"כ הפקרת השדה לל' יום היא פטומי מילי בעלמא, ושפיר מובנים דברי הירושלמי שהדין חוזר למחלוקת רבי ורבנן – האם הוי תנאי או חזרה. היינו האם זה הפקר גמור לשדה ולפירות שיחול עוד חודש למפרע, או חזרה גמורה ואין הפקר כלל (עיין פרי יצחק ח"ב, סה, ס"ק יב-ג).

בדעת רבנן במשחרר עבדו מהיום ולאחר ל'

ויש לדון בעיקר הדין של משחרר עבדו מהיום ולאחר ל' – לרבי משחרר ודאי ולרבנן ספק - גט ואינו גט, ובארנו לעיל שהכוונה היא שהאדון אינו יכול לחזור בו בתוך ל' מכח הספק שמא תנאה הוה. כי אם הביטוי לאחר ל' פירושו חזרה – חלות הגט היא רק בסוף ל', ועד אז יכול האדון להמלך.³

לכאורה לרבנן – לאדון יש חזקת מר"ק על עבדו – והיה צ"ל הדין שנשאר עבד ודאי, כבכל ספק שחזקת מר"ק מכריעה. וכ"ת שעבד מוחזק בעצמו – ואז ודאי הוה משחרר, ואין נפק"מ בין רבי לרבנן – זה אינו, דהוה רק ספק מוחזק. כי הוא מוחזק בעצמו רק על הצד שהגט טוב (אם נכריע שלאחר מיתה תנאה הוה), אך כמובן יש צד שאינו משחרר כלל (אם נכריע שלאחר מיתה חזרה הוה). כיון שעצם התפיסה שלו בעצמו מסופקת – אינו נחשב מוחזק. יסוד זה מבואר בקצות (פח, ט) דספק מוחזק אינו מוחזק. (ועיי קצות רנח, א). וא"כ מ"ט פסקו רבנן, שהוה ספק משחרר. ולא הכריעו עפ"י חזקת מר"ק והוה עבד בודאי (וישאר הספק אם תנאה הוה או חזרה הוה, דהחזקה אינה מבררת כאן אלא מכריעה כיצד לנהוג בפועל, כבכל ספיקא דדינא).

[מבאר הקצות, דכיו"ב מצינו ברא"ה סופ"ק דכתובות גבי ילד מושלך בעיר שרובה עכו"ם, דאם נגח שורו של הילד נכריע עפ"י רוב שהוא גוי וישלם נ"ש בין בתם ובין במועד. ואין יכול לומר, דהוה מוחזק, שכן רק מספק הוא גוי וישלם ח"י כדין ישראל. דזה נקרא מוחזק מספק, היינו שהרוב מכריע שהוא גוי. והוה מוחזק רק מכח צד הספק שהוא ישראל. ובכה"ג אינו מוחזק].⁴

³ נפ"מ בין תנאי לחזרה בכה"ג היא אם האדון לא חזר בו, ונקרע הגט בינתיים - לצד שהוה תנאי משחרר ודאי, ולצד שזו חזרה אינו משחרר, דכלתה קניינו.

⁴ בגמ' מבואר, שבמע"מ לא נחייב הספק בנוזק שלם כי יוכל לטעון אייתי ראייה דלאו ישראל אנא, וכיון שאני מוחזק בממון אשלם רק חצי נזק. ולכאורה זו ראייה נגד הקצות שהרי סו"ס הוה רק ספק מוחזק, ויתכן שהוא גוי. אך ההסבר פשוט. לכו"ע ספק מוחזק הוא מוחזק. רק ספק מוחזק שעומד מולו רוב, או נגד מ"ק, לא מהני.

ולגבי הספק באשה, באומר הרי את מגורשת מהיום ולאחר מיתה, דספק תנאה ספק חזרה, ופסקו רבנן דספק מגורשת – לכאורה גם כאן יש חזקה דמעיקרא שהיתה אשת איש⁵ - וא"כ הכא שהוה ספק תנאי ספק חזרה, נכריע בכלל ספיקא דדינא עפ"י החזקה שזקוקה ליבם – ותוכל גם להתייבם – ומ"ט פסקו רבנן דחולצת ואינה מתייבמת.

וצ"ל דשאני חזקת מר"ק בעבד מחזקה דמעיקרא של אשה. בשני המקרים הוה ספיקא דדינא, אי הוה תנאי או חזרה. וא"כ אין שייך לומר שננהג באשה זו כפי מה שהיה אתמול, שהרי מהותה של חזקה דמעיקרא היא להכריע מציאות ולומר כל עוד איני יודע על שינוי, אני מעמיד את האשה על חזקתה, וכשם שהיתה אשת איש אתמול – כך היא היום. אבל בספיקא דדינא – אין שייך להכריע הלכה עפ"י מצבה מאתמול – ולכן חולצת ולא מתייבמת.

ואילו גבי עבד, דחזקת מר"ק אינה חזקה דמעיקרא, אלא כמוחזק וע"כ איננו מכריעים את הספיקא דדינא אלא מורים כיצד לנהוג, ומאחר ויש מר"ק המוחזק בעבד, פוסקים עליו שהוא עבד, אך אין כאן הכרעה האם תנאי הוה או חזרה הוי, אלא הנהגה, כיצד נוהגים במקום ספק, הולכים אחר המוחזק.

אך באמת י"ל שגם בעבד חזקת מר"ק אינה כמוחזק אלא כחזקה דמעיקרא, (עי' ריש קונטרס הספיקות בחקירתו הידועה האם חזקת מר"ק ענינו מוחזק בממון או כחזקה מעיקרא ואכמ"ל), וממילא מובן שדינו כאשה שבספיקא דדינא לא אזלינן בתר חזקה, כנ"ל ושפיר מובן מדוע פסקו רבנן שבמשחרר עבדו מהיום ולאחר ל' גט ואינו גט, ולא הכריעו עפ"י מר"ק.

⁵ אף שחזקת א"א התערערה אך בכלל חזקה זו יש גם חזקת זקוקה ליבם (יבמות לא, א).